

technické modernizace. S přechodem k intenzivnímu růstu se musí prohloubit využití potenciálu lidské složky výrobních sil. Větší pozornost bude proto třeba věnovat využití kvalifikace pracovníků, jejich aspirací, znalostí a schopností při výběru a rozmístování.

Šestá kapitola o *rozvoji osvěty a sebevzdělávání* se opírá o již zmíněnou *Zprávu o stavu osvěty*. Předpokládá se vytvoření integrovaného systému osvěty založeného na koordinovaném působení všech výchovných a vzdělávacích institucí. K jeho hlavním zásadám patří zabezpečení rovnosti mládeže v přístupu ke vzdělání, výběru školy a směru vzdělání podle individuálních schopností a aspirací, koncepce vzdělání poskytujícího široký všeobecný základ s možností specializace v rámci zvyšování kvalifikace při zaměstnání. Počítá se se zavedením všeobecného desetiletého středního vzdělání, na něž bude navazovat příprava učňovské mládeže a příprava nadaných studentů pro vysoké školy.

Autor upozorňuje na některé sociální problémy spojené s dalším rozvojem osvěty. Další školní docházka bude narážet na tendenci mládeže dříve se osamostatňovat, program všeobecného středního vzdělání se bude dostávat do dílčího rozporu s přetrvávající potřebou nequalifikovaných pracovníků a pracovníků pro málo atraktivní činnosti. Tyto otázky bude nutné řešit z pozice akceptující vzdělání jako autentickou hodnotu, jež vede k všestrannému rozvoji lidské osobnosti a příznivě ovlivňuje vývoj životního způsobu jednotlivců.

Sedmá kapitola o *účasti na kultuře* vychází z prognózy rozvoje kultury zpracované paralelně s koncepcí rozvoje osvěty. Správně se zde zdůrazňuje, že při formování společenského vědomí se nelze opírat jen o verbální prostředky, ale že je třeba vytvářet především podmínky pro realizaci hodnot socialistické společnosti a poznávat společenské mechanismy, které ovlivňují jejich prosazování. Důležité je podněcovat aktivní kulturní činnosti a aktivitu těch sociálních skupin, jež se dosud omezují jen na zábavní polohu kultury. Plánování v oblasti kultury, pokud se neredukuje na rozvoj kulturních zařízení, je mnohem složitější než v jiných oblastech a méně než jinde může mít ukazatelově normativní polohu.

Poslední, osmá kapitola pojednává o *společenské aktivitě obyvatelstva*. Autor podtrhuje objektivní nutnost rozvíjení společenské aktivity za socialismu a zajímavým způsobem rozebírá její motivy z hlediska jednotlivce: vedle uvědomělosti zde hrají roli i poznávací funkce společenské aktivity, její význam při získávání prestiže a autority a uspokojování dalších individuálních potřeb. Rozebírá mobilizační roli celospolečenských cílů, význam komunikačních procesů a informovanosti při aktivizaci obyvatelstva a otázky společenské aktivity v podnicích.

Sufinova knížka se zabývá perspektivním plánováním rozvoje polské společnosti a českému čtenáři by proto mohlo její téma snad na první pohled připadat poněkud odlehlé. Záhy se však přesvědčí, že problémy a úkoly, které řeší sousední socialistické Polsko, jsou natolik blízké našim vlastním, že přinejmenším po metodické stránce jsou zkušenosti z přípravy sociálního programu PLR zajímavé i pro naše sociology.

Michal Illner

Ágnes Losonczi: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben (Spůsob života v čase, vo veciach a hodnotách)

Budapešť, Gondolat 1977, 796 s.

„Mierou každého pokroku a rozvoja je človek, a pokrok je vyjadrením toho, ako slúžia spoločenské životné podmienky vlastným ľudským cieľom...“ (s. 19).

Preto aj výskum spôsobu života je dôležitým pre toho, „kto hľadá zmysel fungovania a rozvíjania spoločnosti v uskutočňovaní ľudského života, sleduje realizáciu spoločenských zámerov v naplňaní ľudskej existencie a prejavy humánneho obsahu bytia“ (s. 17).

Autorka knihy *Spůsob života v čase, vo veciach a v hodnotách* Á. Losoncziová, vychádzajúc z vysoko humánneho postulátu, si kladie otázku, ako sa zmysel a cieľ spoločenského rozvoja realizuje a osvedčuje v každodennom živote ľudí.

Téma práce je však užšie vymedzená: ako možno popísať a charakterizovať spôsob života v Maďarsku v daných spoločenských, prírodno-historických podmienkach "hic et nunc". Táto rozsiahla publikácia je zaujímavá už aj svojou metódou – zakladá sa na empirickom výskume(1) spôsobu života, ale neobsahuje výsledky výskumu v celom rozsahu, iba niektoré kľúčové problémy. Pri ich analýze boli faktické výsledky len východiskom pre hlboké teoretické úvahy, ktoré sú niekde na hranici vedy a poézie a z ktorých priam žiari láska k človeku.

Prvú časť práce autorka venuje historickej analýze spôsobu života tried a vrstiev. Rozoberá charakteristické črty spôsobu života šľachty, buržoázie, maloburžoázie, roľníkov a robotníkov.

Historickú retrospektívu autorka považuje za nevyhnutnú najmä preto, lebo vo vzoroch správania, v hierarchii hodnôt dnešného človeka sa miešajú nové socialistické prvky nielen s buržoáznymi, ale dokonca aj s feudálnymi prvkami vzorov, hodnôt a morálky. Spoločenské rozdiely historicky zakorenené sú len ťažko odstrániteľné už aj preto, lebo súčasná úroveň výroby, deľby práce ich sčasti konzervuje. Aspirácie, snaženia, podmienené rôznosťou objektívnych i subjektívnych faktorov, premenené na činnosť, ľudujú a zachovávajú modely spôsobu života, ktoré zakotvujú nové rozdiely, odrážajúce často staré spoločenské pomery a vzory správania. Preto bez poznania základných črt spôsobu života jednotlivých tried a vrstiev triednej spoločnosti nie je možné vysvetliť niektoré javy súčasného spôsobu života.

Ďalšia časť práce analyzuje súčasný spôsob života maďarskej spoločnosti, ako sa prejavuje vo svete predmetov každodenného užívania, v hodnotách a organizačných princípoch života. Autorka hľadá odpoveď na otázku akosti spôsobu života, ktorú formuluje zhruba nasledovne: z *nutnosti* udržania a reprodukcie existencie, z *možnosti* a daností, ktoré spoločnosť dáva (a ktorými zaväzuje), zo *schopností*, ktorých rozvinutie spoločnosť napomáha, aké *potreby* vznikajú a k akým aktivitám tieto motivujú človeka, podľa akých princípov si organizuje svoj život, ako formuje spoločnosť prostredníctvom svojich vzťahov k jednotlivým spoločenským útvarom, čo vyžaduje uspokojovanie potrieb, ako si organizuje svoj život, ako hospodári so svojimi silami a časom, ako si to všetko vysvetľuje pre seba a iným, teda ako naplňa spoločensky prijaté vzory a normy spôsobu života a v rámci nich ako formuje, prispôsobuje a obnovuje svoj život.

Pri riešení týchto otázok všade naráža na tú skutočnosť, že materiálno-vecné prostredie, systém spoločenských vzťahov, miesto v spoločenskej štruktúre umožňujú alebo zaväzujú k určitým cieľom organizácie života, otvárajú alebo uzatvárajú cesty konania a myslenia, motivujú alebo nútia k určitému spôsobu života. Z toho vyplýva, že je nevyhnutné skúmať predovšetkým objektívnu stránku spôsobu života. Na druhej strane ani najdokonalejšia analýza nemôže dať obraz o celej realite spôsobu života, pretože subjektívna stránka ľudských schopností a činností dáva odpoveď na otázku, ako ľudia žijú v rámci daných možností, ako využívajú, alebo pozmeňujú podmienky svojho života. Pravda, treba mať na zreteli, že aj ľudské schopnosti sú výsledkami spoločenského pôsobenia, pretože tieto sa rozvíjajú, podmieňujú alebo potláčajú podľa podmienok a nárokov historicky vyvíjajúcich sa spoločenských štruktúr.

Vzťah spoločenských daností a ľudských schopností sa realizuje práve v spôsobe života, v harmónii alebo disharmónii životných možností a schopností. Od stability tohto vzťahu závisí potom statický alebo dynamický charakter spôsobu života.

Za kľúčovú kategóriu tohto pohybu autorka považuje potreby: dynamika potrieb cez výsledky činností premieňa životné podmienky a meniace sa životné podmienky vyvolávajú nové potreby. Stagnujúce spoločnosti sa vyznačujú práve tým, že podmienky sa vôbec alebo len málo menia, a táto nehybnosť a nehybateľnosť nevyvoláva nové potreby.

Tlak spoločenských podmienok v tejto súvislosti je dvojaký: jednak životné podmienky v užšom slova zmysle vytvárajú rámec spôsobu života (medze a tendencie), jednak príťažlivosť, regulujúca funkcia, závažnosť kultúrnych vzorov vytvárajú tie podmieňujúce faktory, ktorým sa ľudia nejakým spôsobom adaptujú. V každodennom živote človeka sa konkretizujú ako organizačný princíp života človeka, či už v podobe hmotných cieľov, etických hodnôt, alebo ich svojráznej zmesi. Organizačný princíp života potrebuje každý človek, aby odôvodnil svoje konanie, aby svoj život a jeho

(1) Empirický výskum uskutočnili pracovníci Sociologického ústavu MAV v župe Békés na požiadanie štátnych riadiacich orgánov. Výskum obsahol vzorku 2000 rodín, bol realizovaný dotazníkovou metódou prostredníctvom tazateľov v r. 1969 a doplnený v r. 1970.

jednotlivé sféry prispôobil nejakému ideálu a toto ideálne vysvetlil. Jednotlivec musí nájsť taký cieľ, ktorý ho vedie k lepšiemu, než jeho súčasný život, cieľ, s ktorým si môže merať svoje činy a vysvetlovať ich, ku ktorému sa musí približovať, ale ktorý musí byť zároveň aj pohyblivý, aby motivačnú silu funkcie cieľa nestratil.

Výskum spôsobu života uskutočnený v župe Békés, podobne ako výskumy časových rozpočtov a voľného času ukázali, že tak v hierarchii hodnôt, ako aj v prežívanej realite predovšetkým a nadovšetko stojí zabezpečenie materiálnych životných podmienok a zaobstaranie hmotných statkov na uspokojovanie potrieb. Táto prax je vysloveným obsahom a uvedomelou hybnou silou ľudskej existencie. Predstava lepšieho života v súčasnosti a v skúmaných podmienkach sa jednoznačne viaže na materiálnu stránku spôsobu života. U širokých mas ľudí podstatný podiel životných síl pohlcujú ešte stále povinnosti spojené so zabezpečovaním uspokojovania základných potrieb. Schopnosti ľudí, rozvinuté na báze spoločenských podmienok, možnosti spoločenskej činnosti fungujú v týchto intenciách a oveľa viac ani nedovoľujú.

Za takýchto podmienok — ako to poznatky výskumu dokazujú — peňažné príjmy sa na úrovni jednotlivca prežívajú jednoznačne ako výraz spoločenského uznania.

V ďalších častiach venuje autorka pozornosť svetu predmetov, pričom skúma najmä spoločenský význam, vzťahové pozadie hmotných statkov. Blížšie sa zaoberá tromi okruhmi problémov: stravovaním, bývaním a automobilizmom.

Najoriginálnejšie výsledky a postrehy obsahuje časť, v ktorej autorka podáva takmer ucelený výklad sociológie stravovania. Poukazuje na to, že napr. veľké, ťažké nedeľňajšie obedy sú nielen výsledkom „vynahradenia“ dlhých rokov strádenia a podvýživy v predvojnových, vojnových, ale i povojnových rokoch, ale aj určitou náhradou za celotýždenné, nepravdivé, chvatné, nervózne jedávanie. Tieto skutočnosti, ktoré majú korene v každodennom živote, posúvajú spoločné, kľudné nedeľňajšie obedy do polohy zážitkov. Pokiaľ ide o charakter stravy, ukázalo sa, že slanina a syry reprezentujú v súčasnosti dva krajné typy stravovacích zvyklostí. Aj tento výskum potvrdil známu skutočnosť, že s rastúcou vzdelanosťou úrovňou rastie aj sklon k modernizácii a racionalizácii stravovacích zvyklostí.

Na súčasnej úrovni uspokojovania materiálnych potrieb sa nevyhnutne vynára otázka, do akej miery má svet predmetov uspokojovania humánny obsah, t. j. do akej miery napomáhajú rozvoj schopností a vlôh a plnenie jednotlivých funkcií človeka. Ak sa predstavy lepšieho života nemajú vyčerpať materiálnymi cieľmi, k tomu je nevyhnutné, aby duchovné ciele boli silnejšie, aby humánne ciele prekonávali ciele hmotného charakteru a napokon aby zostalo dostatočné množstvo energie na poznávanie a prežívanie totality sveta. Výsledky empirického výskumu ukázali, že je to možné predovšetkým u tých, ktorí uspokojujú svoje základné potreby na relatívne vysokej úrovni, alebo u tých, ktorí nemajú možnosť na získanie základných prostriedkov uspokojovania životných potrieb. Autorka upozorňuje na to, že existujú úrovne života, kde „završenie predmetu“ v procese spotreby znamená púhe udržiavania života, najzákladnejšiu potrebu „prežiť“; preto pri posudzovaní týchto otázok sa treba vyvarovať zjednodušeného moralizovania.

V čase výskumu (1969–1970) 60 % obyvateľov žilo v bytoch, ktoré nedosahovali spoločenský štandard (napr. do 17 % bytov nebola zavedená elektrina, iba 11 % bolo napojené na vodovodnú, 3 % na kanalizačnú sieť, 48 % bytov bolo v domoch z nepevného muriva), 40 % sa nedostatočne alebo zle stravovalo (vzhľadom na spotrebu bielkovín, zeleniny a ovocia), 54 % podľa subjektívnych výpovedí nevykonávalo takú prácu, akú by chcelo (iba pre 18 % prinášala práca uspokojenie), u 70 % školské vzdelanie neumožňovalo na patričnej úrovni sledovať dianie vo svete, 45 %-tám obyvateľov napĺňalo život zabezpečovanie uspokojovania základných potrieb (aj to nie na nejakej vysokej úrovni). Za takýchto okolností zameranost na uspokojovanie hmotných potrieb treba považovať za vysoko humánny cieľ.

Tretia časť knihy je venovaná rozboru organizačných princípov spôsobu života. Empirický výskum v tejto oblasti sa koncipoval v troch dimenziách: po prvé, aké hodnoty sú prioritné na rôznych úrovniach vzťahu jednotlivca a spoločnosti, po druhé, spôsob využívanie a používania materiálnych možností a po tretie, aký ideál sa prejavuje v prioritných hodnotách, ktoré organizujú poradie každodenných činností.

Výsledky (získané prostredníctvom batérie testov životných dráh, simulačných situácií a i.) ukazujú, že normy v hodnotovej oblasti sú relatívne silné a všeobecne platné. Hodnotové súdy sa koncentrovali okolo takých dominant, ako sú rodina, ktorá vystupuje ako najdôležitejšia spomedzi spoločenských zoskupení, umiernenosť pri užívaní materiálnych statkov a práca, potenciálne utvárajúca centrálny význam života.

Autorka vyslovuje názor, že dominujúci model hodnôt umožňuje usudzovať v skutočnosti na kontinuitu vývoja v tom zmysle, že tieto hodnoty, vyzdvihované pôvodne „protestantskou etikou“, prežívajú jednak v dôsledku dlhoročných životných skúseností nielen v kapitalistickej spoločnosti, jednak boli aj ideologicky podporované v počiatočných budovania socializmu, najmä v období urýchlenej industrializácie.

Vo sfére hodnôt venuje zvláštnu pozornosť práci, ktorej význam pre formovanie spôsobu života je jednoznačný a rozhodujúci. Na základe empirických údajov načrtáva tri typy jej hodnotového významu.

V prvej skupine, ktorú tvoria prevažne nekvalifikovaní robotníci vykonávajúci ťažkú fyzickú prácu, vystupuje práca ako ekonomické donútenie, ako nevyhnutnosť pre udržanie života. V spojitosti s ňou sa dostávajú do popredia také hodnoty ako usilovnosť a čestnosť. Stupeň voľnosti výberu práce je tu minimálne nízky, možnosti výberu sú obmedzené schopnosťami, na druhej strane však možnosti ani nedovoľujú rozvinutie iných schopností. Ľudia, ktorí patria do tejto skupiny, nemajú iné možnosti živiť sa samého a svoju rodinu, práca je pre nich „údelom osudu“, ekonomickou nutnosťou, lebo nemajú ani prehľad o súvislosti vlastnej práce a jej výsledkov, nemajú prakticky ani možnosť spoločenskej participácie na riadení pracovných a spoločenských záležitostí.

Druhá skupina prežíva prácu ako povinnosť. Potreba práce je tu vedomá, ale len ako prostriedok pre dosahovanie iných, predovšetkým materiálnych cieľov. Tu ľudia vždy pracujú „pre niečo“ — či už preto, aby sa dobre najedli, aby mali na zápravu, alebo aby si postavili dom. Práca a život tu nielenže nie sú synonymá, ale sú protikladné, navzájom sa vylučujúce skutočnosti. Tu sa objavuje aj prvýkrát bezstarostnosť ako hodnota. Ideálom ľudí je veľmi často priemernosť a v konaní sledujú „zlatú strednú cestu“.

Práca ako obsah, cieľ a naplnenie života charakterizuje tretiu skupinu, ktorá je početne najslabšia. Materiálne statky v hodnotových štruktúrach nemajú prioritné miesto z dvoch dôvodov: na ich miesto nastúpili duchovné hodnoty, ale treba dodať, že patria väčšinou k ekonomicky dobre situovaným vrstvám. Zaujímavá je štruktúra tejto skupiny — patrí sem inteligencia, ktorá sa stotožňuje s povoláním (zväčša ani nie najlepšie platené profesie), odborníci, ktorí si vysoko cenia svoje povolanie, ako napr. vysoko kvalifikovaní robotníci, svojou zručnosťou vynikajúci malovýrobcovia, ale skupujú sa i spomedzi fyzicky pracujúcich v poľnohospodárstve. Zvláštny význam nadobúda u tejto skupiny vedomý vzťah k výsledkom práce.

Hodnoty spolunažívania, medziľudských vzťahov sú v centre pozornosti v ďalšej časti práce. Na rôznych úrovniach spolupatričnosti a solidarity jednotlivé spoločenské zoskupenia nadobúdajú rôzny hodnotový význam. Na úrovniach, kde práca neprináša zmysel života, kde život je ináč bezcieľný, každá činnosť nadobúda zmysel, ak človek stavia do centra svojho snaženia rodinu. Hodnotový význam rodiny len zvyšuje jej výsadnosť v plnení niektorých životných funkcií.

Druhá úroveň solidarity, ktorá sa objavuje, je národ. Zaujímavým zistením je, že vedomá solidarita triedy alebo vrstvy sa objavuje, pravda, rôzne motivovaná, na dvoch póloch spoločenskej štruktúry: u handicapovaných, extrémnych spoločenských skupín, s minimálnou možnosťou účasti na riadení spoločnosti a u najvyšších vrstiev, ktoré nesú spoločenskú zodpovednosť za riadenie spoločensko-ekonomických záležitostí.

Ľudia, ktorí prekonalí individuálne, parciálne hľadiská a perspektívy konania, pociťujú a uvedomujú si širšie spoločenské súvislosti so schopnosťou riadiť sa inými, než individuálnymi záujmami, solidarita je abstraktnejšia, skôr vedomého ako činného charakteru.

V poslednej analytickej časti práce autorka rozoberá dynamizujúcu funkciu domova, práce, kolektívu, konkrétnych a realizovateľných cieľov a aspirácií a spoločenskej angažovanosti. Vzájomný vzťah, charakter, premenlivosť a stabilita týchto faktorov určuje labilitu, stabilitu, alebo dynamický vývoj spôsobu života.

Príloha práce obsahuje prehľad poznatkov a jednotlivých koncepcií chápania a výskumu spôsobu života a popis metodiky výskumu.

Recenzent má obzvlášť ťažkú úlohu, ak treba recenzovať takú rozsiahlu a obsažnú prácu, ktorá je navyše z hľadiska jazykového prístupná iba malej časti odbornej verejnosti. Preto som aj uprednostnila alternatívu oboznámiť s maximálne možným množstvom myšlienok, poznatkov a postrehov, i keď niektoré sú diskutabilné a determinované charakterom skúmaného spoločensko-prirodného celku. (Župa Békés je jednou z najzaostalejších oblastí Maďarska.) Predsa si však myslím, že sú pre teóriu a prax výskumu spôsobu života u nás mimoriadne podnetné už aj preto, že autorka sa približuje k skutočnosti spôsobu života inými cestami, inými metódami, než sú prevažne frekventované v našom vedeckom živote.

Edita Bauerová